

Давид Албахари
ГЕЦ И МАЕР

Културна установа
Б Л Е С О К

ЕДИЦИЈА

с.р.

СОВРЕМЕН

Р О М А Н

своерачно

Copyright © Културна установа „Блесок“, 2011.
Сите права се задржани.

Ниеден дел од оваа публикација не смее да биде репродуциран на кој
било начин без претходна писмена согласност на издавачот.

Наслов на оригиналот: David Albahari, “Gec i Majer”
Copyright © 1998 by David Albahari
First published under the Serbo-Croatian language title
GEC I MAJER by Stubovi culture, Belgrade, 1998

Книгата е објавена со поддршка на
Програмата за култура (2007-2013) на Европската Унија
With the support of the Culture Programme (2007-2013) of the European Union

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје
821.163.41-31

АЛБАХАРИ, Давид
Гец и Маер / Давид Албахари ; превод од српски Елизабета Линднер. - Скопје : Блесок, 2011. -
114 стр. ; 21 см. (едиција *с.р.* ; кн. 19)

Превод на делото: Gec i Majer / David Albahari – Белешка за авторот: стр. 107.

ISBN 978-9989-59-356-7
I. Albahari, David види Албахари, Давид

COBISS.MK-ID 88542986

Давид Албахари

ГЕЦ И МАЕР

Превод од српски:
Елизабета Линднер

Културна установа
Б Л Е С О К
2011

Геџ и Маер. Никогаш не сум ги видел, можам само да си ги замислувам. Кај таквите двојки обично едниот е висок а другиот низок, но со оглед на тоа дека биле СС-подофициери, лесно може да се помисли дека биле од повисок раст, можеби дури и со иста висина. Претпоставувам дека нормите за прием во редовите на СС биле исклучително строги, сигурно не се одело под некои одредени граници. Сведоците тврдат, едниот од нив двајцата влегувал во логорот, си играл со децата и ги земал в раце, дури им подарувал и чоколадни бонбони. Толку малку е потребно за да се замисли еден друг свет, нели? А Геџ, или Маер, после тоа заминувал во кабината на својот камион и се подготвувал за ново патување. Не била во прашање некоја голема оддалеченост, но Геџ, или Маер, уште однапред се радувал на ветреџот кој ќе дувка низ отворениот прозор. За тоа време, децата се враќале кај своите мајки со озарени лица. Геџ и Маер сигурно не биле почетници во таа работа. Иако не се работело за некоја голема задача – станува збор за едвај некои пет илјади души – економичноста на работењето изискувала во нејзиното извршување да учествуваат проверени соработници. Сосема е возможно Геџ и Маер под своите јакни да носеле ордени, тоа не би ме чудело. Повеќе би ме зачудило ако некој од нив двајцата имал мустаќи. Ниту Геџ ниту Маер не можам да го замислам со мустаќи. Всушност, не можам никако да ги замислам, тука ни мустаќите не ми помагаат. Најлесно е, секако, да се послужам со стереотипи: руса коса, светла кожа, бледи образи и челични очи, но со тоа само би покажал колку сум подложен на влијанието на пропагандата. Одбраната раса тукушто настанувала, Геџ и Маер претставувале само една алка од синџирот кој се протегал до далечната иднина. Но, каква алка била тоа! Таквите мали работи, како нивната, се некогаш вистинската основа на една голема градба; од нивниот квалитет зависи сигурноста на темелот. Не велам дека Геџ и Маер биле свесни за тоа, можеби тие само совесно се труделе, како што би правеле и на кое било друго

работно место, но несомнено знаеле во што се состои нивната работа. Поточно кажано, нивната задача, бидејќи тие така ја нарекувале, а тоа била задача, наредба, команда, овде не може да се избегне воената терминологија. Геџ и Маер се инаку воени лица, во нивната лојалност кон Рајхот и Фирерот не смее да има сомнеж. Дури и кога влегува во логорот, кога ги подига децата високо над земјата, Геџ, или Маер, во ниеден миг не помислува на она што ќе следи. На крајот на краиштата, сè е дел од некој голем план, секому е дадена неговата сопствена судбина, и никој, дури ни Геџ, или Маер, не може да го смени тоа. Затоа тој е со децата само тогаш кога е со нив. Во мигот кога ќе ја помилува и последната бушава главичка, ќе ја подели последната чоколадна бонбона, ќе го спушти последниот чифт ножиња врз цврстата подлога, тие исчезнуваат од неговата свест и тој им се враќа на своите мечтаења. Имено Геџ, или Маер, отсекогаш посакувал да биде пилот на воен авион. Немам никакви докази дека тој тоа навистина го посакувал, но ми се допаѓа помислата дека тој влегува во кабината на својот камион небаре се качува во бомбардер, на себе има кожна јакна, а пилотската капа не ја става само затоа што му е малку непријатно да го прави тоа во присуство на совозачот. Камионот бил од марката „Заурер“, петтотонец со ковчезеста каросерија висока 1,7 метри и долга 5,8 метри, која херметички се затворала. На почетокот Гестапо користел помали камиони, но белградскиот „Заурер“ спаѓал во втората серија, поусовршената: имено, според изјавите на сведоците, во нив собирало дури сто луѓе. Врз основа на тој податок може да се изведе едноставната пресметка за да се утврди дека за превоз на пет илјади души се потребни најмалку педесет возења. При тие возења душите навистина станувале души, но веќе не во човечки облик. Геџ и Маер несомнено знаеле што се случува во задниот дел, но извесно е дека тоа никогаш не би го опишале така. Луѓето кои ги превезуваат воопшто немаат душа, па барем тоа е добро познато! Тие се мувлата на лицето на светот! И така, ден за ден, тие ја повторуваат својата вообичаена постапка. Прво Геџ, или Маер, ќе го доведе камионот до влезот на

логорот, а потоа Маер, или Геџ, ќе го отвори пространиот заден дел. Уредно и мирно, логорашите влегуваат во камионот, жени, деца, по некој старец. Претходно ги оставиле своите лични работи во другиот камион, паркиран во кругот на логорот. Уверени се дека конечно дошол мигот за транспорт во Романија, иако се зборува и за Полска, но божем тоа е важно, важно е дека си заминуваат од ова ужасно место, па каде и да одат од овде не може да биде полошо, и израз на олеснување им ги сенчи лицата. Не ми е познато каде се наоѓале Геџ и Маер во тие мигови. Сосема е возможно да седеле во кабината на камионот, а можеби и имале некои бирократски обврски, потпишување на налози, пополнување на образци. Како и да било, кога веќе ќе тргнат – им приоѓа еден стражар, Германец, ги превзема документите, потврдува дека товарарџето е завршено – значи кога веќе ќе тргнат, сè се одвива според точно одредена саатница. И не може да биде поинаку, затоа што мостот на Сава е оштетен и сообраќајот се одвива наизменично само на едната лента. Камионот мора да стигне токму во оној миг кога е отворен патот кон Белград. Границата ја минува без застанување, си имаат посебна дозвола и службени регистарски таблички, а и командантот на логорот ги следи во посебен автомобил. Кога ќе го поминат мостот и малку ќе се оддалечат, застануваат покрај патот, а Геџ, или Маер, излегува, се провлекува под „Заурерот“ и ја спојува издвнута цевка од моторот со отворот на каросеријата. После тоа Геџ и Маер немаат веќе што да прават, освен, се разбира, да возат. Камионот со личните работи веќе одамна ги напуштил. Душите во каросеријата сè уште не. Тие сите заедно ќе одлетаат дури кога камионот ќе стигне на целта. Вратата се отвора, лешевите паѓаат, германските војници ги тргаат погледите, српските затвореници почнуваат со истоварот. Станува збор за седум затвореници, посебно одбрани за таа работа. Се зборува дека биле петмина, но со оглед на обемот на задачата – требало да се изнесат лешевите и во најкраток можен рок да се закопаат во гробната јама – седум е поверојатна бројка. На почетокот внимавале како ги префаќаат лешевите, сепак е тоа мртвот чо-

век, задушена жена, стуткано дете, но потоа ги зграбувале како ќе стигнат, немало време да се изрази почит, не кога ги има толку многу и кога секој е потежок од кое било друго живо суштество. Смртта е тешка. Смртта е тег. Друга група затвореници копале гробни јами, и иако никогаш не ги виделе, јамите секогаш биле подготвени пред нивното пристигање, што сепак било барем некаква утеха. Што прават Геџ и Маер за тоа време? Претпоставувам дека разговараат со командантот на логорот, некој од нив сигурно пуши, а некој и треба да се протне под камионот и повторно да ја преспои издувната цевка. Малку по малку, отиде денот. Секогаш има нешто да се прави. Геџ и Маер седнуваат во кабината на камионот, командантот на логорот влегува во автомобилот, четворицата германски стражари ги спроведуваат седумтемина српски затвореници во својот камион. Свежо затрупаната гробна јама зад нив е мирна, но веќе утре земјата ќе набабри, ќе се опсипе со пливкови. Ништо не може тука да се стори, би можеле да си помислат Геџ и Маер, секоја работа си има свои ризици. Возат полека, без брзање. Подоцна вечерта едниот од нив ќе чита книга, другиот ќе излезе на прошетка. Не би можело да се каже дека чувствуваат некои последици од секојдневните обврски, притисок од ужасните prizori, ноќни мори. Добро се расположени, имаат апетит, ни трага од тегобни мисли, нема дури ни носталгија по родниот крај. Тие, всушност, се најдобра потврда за тоа колку развојот на технологијата придонесува во јакнењето на стабилноста на човечката личност. Тие се доказ за тоа дека рајхсфирерот Химлер бил во право кога тврдел дека похуманиот начин на убивање би ја намалил психолошката оптовареност која ја чувствуваат припадниците на ударните групи задолжени за стрелање на руското и еврејското население. Еве, Геџ и Маер не чувствуваат никаква оптовареност. Уверен сум дека Химлер би се израдувал кога би ги сретнал. Имено, тој во август 1941 година учествувал на едно масовно стрелање, некаде во околината на Минск. Кога сирнал во гробницата и видел дека некои жртви се сè уште живи, дека се грчат и лелекаат, му се sloшило. Не знам дали повратил и ја испрскал својата затег-

ната униформа, но самото бледило на лицето, а да не зборуваме за тресењето на колената, било доволно неприлично за еден германски офицер. Затоа, кога се вратил во Берлин издал наредба до стручните служби да изнајдат начин на убивање кој ќе го јакне моралот и на жртвите и на војниците одредени за нивна ликвидација. Сите предизвици за оваа задача биле решени за неполни четири месеци, а после успешните обиди со советските воени затвореници во Заксенхаузен, до пролетта 1942 година биле довршени триесетина посебни камиони, дваесет поголеми, каков што беше нашиот „Заурер“, и десетина помали од марката „Дајмонд“ или „Опел-блиц“. Мора да се каже дека овој камион го имал својот претходник во едно херметички затворено возило, користено во програмата „Еутаназија“ за душевно болни, во кое жртвите биле усмртувани со чист јаглерод моноксид. Генијалната замисла која го овозможила остварувањето на Химлеровата идеја, и која всушност била неопходна за понатамошниот развој на технологијата за масовно убивање, се состои во тоа што наместо јаглерод моноксид од челични шишиња се користи издувниот гас од моторот, што според сè, не само што целата процедура ја правело поевтина, туку придонесувало за тоа внатрешноста на камионот да делува сосема едноставно, значи: како *вистинска* внатрешност на *вистински* камион, што несомнено благотворно би делувало врз жртвите. Тешко е да ѝ се одолее на ваквата грижливост, признавам. Меѓутоа, сепак се покажало дека работите не се сосема едноставни, без оглед на подобрувањето на духовната состојба на жртвите, зашто истоварувањето на задушените луѓе на припадниците на ударните групи им создавало поголеми психички притисоци отколку обичното стрелање. Во логорот во кој работеле Геџ и Маер тоа било решено со ангажирањето на веќе споменатите седум, или пет, српски затвореници. Тие ги пренесувале мртвите, ги положувале во гробната јама и ги закопувале. Кога ќе ја закопале и последната гробна јама, ги стрелале. Верувам дека Геџ и Маер го виделе тоа, иако исто така е можно, следејќи го автомобилот на командантот, претходно да тргнале кон испразнетиот логор, секо-

гаш имало некои бирократски сплетки кои не можеле да се избегнат. Како што велат документите, тоа се случило на десетти мај 1942 година. Еден месец подоцна, „Заурерот“ се враќа во Берлин. Го следат Гец и Маер. Задната оска му е скршена, па затоа се транспортира со воз. Гец и Маер несомнено имаат засебно купе. Засебно купе добиле и оние четворица германски полицајци, наградени и со дополнителна недела отсуство, па зошто тогаш да не добијат и Гец и Маер? Нема никакви показатели за тоа како дошло до спомнатиот дефект, како што исто така не се знае зошто камионот месец дена стоел неискористен кога, барем тоа се знае, неговите услуги биле и повеќе од потребни на други места. Исто така не е јасно зошто таа оска, кога веќе морала да се скрши, не пукнала значително порано, па така барем малку ќе го одложила неминовниот тек на страдањето. Тие денови Бог не се трудел многу околу својот избран народ. До душа, можеби бил зафатен во некое друго катче на светот, а можеби пак баш сакал да му покаже на тој народ, дека не е толку избран? Ако човек не може да се потпре на боговите, како тогаш да им верува на луѓето? Децата на пример, му верувале на Гец, или на Маер, кога тој со цврст чекор ќе влезел во логорот, огреан од пролетното сонце, ќе ги земел в раце и им делел бонбони. Колку сакал деца Гец, или Маер! Тешко би можеле да се најдат вистинските зборови, со кои би се опишала топлината која ја чувствувал додека раката му почивала врз нивните бушави главички. Во тие мигови тој дури не помислувал ни на вошки, иако често можел да ги види како се придвижуваат меѓу кратките влакненца. Дали врз основа на тоа можам да претпоставам дека Гец, или Маер, бил оженет? Дека имал жена, а можеби и деца, некаде во Германија, или пак, постои можност, во Австрија? Оној другиот, што не влегувал во логорот, тој сигурно не е оженет. Љубовта кон децата не паѓа од небо – Бог и онака не бил присутен – туку се учи, како и сè останато. Иако, морам да признам, не е толку погрешна претпоставката дека всушност тој, оној другиот, не сакал да се преправа. Тој бил овде со одредена задача и не постоело ништо друго освен таа задача. Додека оној првиот е

во логорот, овој ги извршува административните работи или седи на педалот од камионот и чека. Можеби пуши. Веројатно пуши. Тогаш сите пушеле, всушност: како и сега. Во тој поглед, светот не е сменет. Цигарите станаа повити, филтрите се доведени до совршенство, тутунот е поароматичен, но ништо во нив не укажува на потопот кој во времето на оваа приказна ја обвивал земјата како лизгава и лигава облога. Потоп можеби не е најдобриот збор кога се зборува за умирање од отровни гасови, но чувството на тонење е исто. Се стигнува до дното и тоа е крајот, нема каде понатаму. Смртта не е балон, туку сидро. Душите навистина излетувале кога камионот ќе стигнал на целта, избежумени од свежиот воздух, но телата останувале на дното, понекогаш толку заплеткани што српските затвореници тивко пцуеле низ заби додека се обидуваат да ги отплеткаат екстремитетите и преплетените прсти. Некаде прочитав дека им било ветено – после успешно завршената работа ќе бидат упатени во работнички логор во Норвешка, па така проживувале два месеца во заблуда, која била само дел од една поголема заблуда, претстава во која секој ја играл доделената улога. Не била дозволена никаква импровизација. Сè, па дури и уметноста, служела за одредена цел. Кога секој би играл по свое, веќе одамна сè ќе се распадне. Логорашите глумеле заминуваче во Романија, или Полска, и влегувале во камионот небаре стапнуваат на ничија земја помеѓу бодликавите граници. Српските заробеници, замачкани со кал, ги забодувале лопатите во земјата и ја насипувале преку преполнетата гробна јама, небаре градат мост преку Северното море. И како што камионот не одел за Романија, или Полска, така и нивниот мост не ги одвел никаде. Земјата не постои за време на потопот. Кој би можел тоа да го знае? Животот и онака е залажување, во војна или во мир, сеедно. Секогаш е тоа едно исто грчевито настојување да се опстане малку подолго од предвиденото. Присутен или отсутен, Бог е суров, во него нема вистинска милост. Кога тој мижи, мижи, и тука нема што да се стори. Душите се собираат околу него, гласовите им надоаѓаат како звук од илјадници звончиња, а Бог само одмав-

нува со раката. Исто така одмавнал со раката и Геџ, или Маер, кога ја видел скршената оска. Такво нешто може да го разгневи човека, па дури и кога тој би бил дисциплиниран како Геџ и Маер. Некои нешта се едноставно посилни од сето она што го создава човечкото суштество. Освен тоа на Геџ, или на Маер, му било доста од таа дива земја, од припростите луѓе и недостатокот на ред. Не е Геџ, или Маер, носталгичен, неговото чувство за должност е поголемо од кој било копнеж по домот, ама убаво е, нема што, во својата соба да се јадат колбаси и да се пие пиво. Да располагагал со некои натприродни моќи, Геџ, или Маер, со сопствени раце би ја составил таа оската и би ја вратил во првобитната состојба. За волја на вистината, имало и други камиони кои претрпувале оштетувања, особено на раскопаните патишта во Русија и Украина, но тоа на Геџ, или на Маер, или на двајцата, не им пружало утеха. Човекот лесно се навикнува на предметите и очекува предметите со иста леснотија да се навикнат на него, а кога предметите ќе го изневерат, тој со право е разочаран. Но не до толку, барем во случајот на Геџ и Маер, за да мораат да го, мислам на камионот, клоцнат или да му кажат некој погрден збор. И тоа не само затоа што верно ги служел, туку и затоа што за разлика од оние кои ги превезувал, тој имал душа. Геџ, или Маер, тоа добро го знаел, бидејќи безброј пати додека возел, тој чувствувал како шоферската кабина мајчински се обвива околу него, како се труди да му го олесни секое движење. Кога би можел, во тоа е сигурен Геџ, или Маер, сигурно би полетал. Во Берлин камионот е поправен за само два дена, па веќе на 15 јуни 1942 година камионот заминува за Рига. Не знам дали Геџ и Маер биле испратени заедно со него. Доколку не биле, тешко е да замисли големината на нивната тага. Колку пати го беа исчистиле и изгланцале, му ги беа избришале фаровите, му го беа измиле ветробранското стакло и внатрешноста на каросеријата! Па дури и на потврд човек од Геџ и Маер би му заискрила солза во окото. Всушност, првата ноќ откако се соочил со ужасот на скршената оска, Геџ, или Маер, навистина се натажил додека лежел во креветот. Тука не може да се зборува за солзи, но

нешто му се насобрало во градите, ги притискало и однадвор и однатре, едвај доаѓал до здив. Ги подигнал рацете и ги прекрстил под главата, но тоа не му помогнало. Во собата не горело светло, и низ прозорецот можел да го види небото опсипано со ѕвезди. Нивното треперење му кажувало нешто, не можел да разбере што, иако чувствувал дека пораката е поврзана со притисокот што не попуштал. Дали е тоа космичката болка, за која негде, некогаш, имал прочитано? Сирот Геџ, или Маер. Би сакал да имав видено негова фотографија, можеби тогаш ќе можев да го опишам изразот на неговото лице. Никогаш не сум ги видел, ни Геџ ни Маер, и можам само да си ги замислувам. Моето интересирање за нив двајцата почна во времето кога се обидував да пополнам што е можно повеќе празнини на своето семејно стебло. Ја одминав педесеттата, знаев каде ме води животот, остана уште да констатирам од каде сум тргнал. Минував низ архивите, посетував музеи, носев книги од библиотеките. Така Геџ и Маер влегоа во мојот живот. Имено, речиси сите жени од семејствата на татко ми и мајка ми настрадаа, како што обично се вели, во логорот на Сајмиште, а всушност умреле на белградските улици и патишта, во камионот кој Геџ и Маер го возеле до местото на погубување во Јајинци. Нивните имиња првпат се спомнуваат во телеграмата на СС-обергрупенфирерот Хајнрих Милер, шефот на Гестапо во Берлин, упатено во средина на март 1942 година до шефот на германската полиција во Белград, СС-штандартенфирерот Емануел Шефер. Во телеграмата се најавува доаѓањето на специјалци со камион со посебна намена, а тие, после своето доаѓање, ќе ја образложат својата специјална задача. Тоа, признавам, ме привлече кон Геџ и Маер, фактот дека не биле шрафчиња во огромниот механизам, кои не знаат за што служи тој механизам, туку дека биле потполно упатени во тајната на својата задача, гласници на смртта и истовремено самата смрт. Се обидов да си го замислам мигот кога нивниот претпоставен им ја соопштува целта на нивното патување. Геџ и Маер стојат во став мирно и отсебно потврдуваат дека разбрале, а можеби и не било потребно да им се објаснува, можеби

тие веќе стекнале искуство на Источниот фронт, што звучи потполно веројатно, особено кога ќе се земе предвид побарувачката за што поголема економичност на потфатот. Во таа смисла, извежбаноста на персоналот не смеела да претставува ризик или слаба алка во синџирот, па сигурно ни Геџ ни Маер не биле почетници. Се обидов да си замислам, ако биле женети, како се испраќаат со сопругите. Геџ, или Маер, клечи пред својата жена и го потпира образот врз нејзиниот стомак, додека Маер, или Геџ, спушта бакнеж врз челото на жена си. Што им велат? Колку знаат тие? Можеби нешто знаеле, таквите нешта секогаш се дознаваат, можеби некој од нив двајцата зборува во сон или му се испуштило во текот на вечерата. Но, ако е војна, и ако не сте непосреден учесник, тогаш е најдобро да знаете што помалку за неа, зашто тоа е барем мала победа над стварноста, која, без оглед на политичките убедувања, е за сите иста. Колку и да звучи чудно тоа, сепак, понекогаш е полесно да се сфатат жените отколку мажите. На пример, за што разговараат Геџ и Маер додека се возат кон Белград? Се сомневам дека им се восхитувале на ридските или рамничарските предели, иако Геџ, или Маер, повремено наведувал по некој стих од Гете. Не разговарале ни за работата, која за нив и онака претставувала рутина, пресметка која им кажувала после колку дена ќе се вратат дома. (Педесет и четири според нивната пресметка, осумдесетина во стварноста.) Би можеле да разговараат за враќањето, но за што тогаш ќе зборуваат сите оние денови кои им претстојат во тоа зафрлено место? Геџ, или Маер, оној што е сигурно оженет, е по малку загрижен за воспаленото грло на својата ќеркичка Хилда. Ќе се среди тоа додека да се вратат, го теши Маер, или Геџ, оној кој веројатно не е оженет, но вистина е, додава тој, дека здравјето треба да се негува уште од мали нозе. На пример, тој како момче сакал да биде пилот, но не внимавал доволно на своето тело, а да внимавал наместо што не внимавал, подобро ќе ги поминел прегледите и тестовите, па сега, којзнае, можеби и ќе седел зад управувачот на „Месершмит“. Колку слатко се смеел Геџ, или Маер, кога ја слушнал неговата приказна! Со

рацете се удираше по колената. Плескаше. Но Маер, или Гец, е сериозен. Кожната пилотска јакна виси во возачката кабина, а понекогаш и навистина ја облечува, со премолчена согласност на совозачот. Тогаш сака да отвори прозор, да ги почувствува налетите свеж воздух врз лицето. На почетокот во ваквите мечтаења го попречувале тапите удари и придушните повици што доаѓале од задниот дел на камионот, но после веќе не ги слушал. Човек се навикнува на сè, па зошто не и на тоа? А, па и тие удари не можеле долго траат, како ни повиците, зашто внатре биле претежно жени и деца. Со возрасни мажи сè би траело подолго, па и ударите, така што, барем во тој поглед, нивната работа била олеснета. На Гец и Маер несомнено веќе им било соопштено, тоа не можело да се избегне, дека речиси сите еврејски мажи во Србија веќе биле стрелани. Не знаеле како се случило тоа, ниту пак како била изведена таа акција, но рака на срце, не ги ни интересирало. Меѓутоа, мене ми е познато како се одиграло тоа: речиси сите мажи од семејството на татко ми и мајка ми настрадале во текот на есента 1941 година. Претходно биле собрани во разни прифатни логори и затвори, биле одведувани на стрелање во помали или поголеми групи, најчесто во знак на одмазда за убиените германски војници. Закопани на разни губилишта во околината на Белград, тие ја сочинуваат заплетканата мрежа на смртта, која никогаш не успеав потполно да ја отплеткам. За оние кои биле на Сајмиште барем се знае точниот пат: преку мостот на Сава, низ Белград, до Јајинци. Јас го знам тој пат; тие не го знаеле. Додека стоеле во редица зад камионот верувале дека ќе заминат во новиот логор во Романија или Полска. Па нели така им рекол командантот на логорот, некој си Андорфер, кој дури се потрудил да измисли нови правила за новиот логор и да им ги подели на членовите на еврејската Управа? Сосема случајно, а можеби и не, унтерштурмфирерот Андорфер, пред професионално да ѝ се посвети на СС-организацијата, работел како деловен директор на еден хотел. Условите за сместување во хотелот, во Селден ам Ецтал, биле сигурно подобри отколку во логорот на Сајмиште, каде искршените прозори се зако-

вани со летви, пукнатините зјаат од сидовите, а покривите прокиснуваат. Тогаш не е ни чудно што логорашите веднаш доброволно се пријавувале за транспорт: што подалеку од тоа место кое понижува не само со својата нечовечност, туку и со потполната изложеност кон Белград, кој немо ги набљудува од другиот брег на реката. Болката е посилна кога она што е изгубено ти е непрестајно пред очи, молчењето може да убие. Во сè е важен редот, си мислат Геџ и Маер додека рапортираат пред штандартенфирерот Емануел Шефер, шефот на германската полиција, инаку доктор по право. Шефер за сè го известил командантот на логорот, Андорфер, кој потоа сè му пренел на својот заменик Едгар Енге. Енге пред војната, односно сè до мобилизацијата во 1940 година, работел како туристички водич. Така акцијата за конечната одлука во врска со еврејското прашање во Србија во дело ја спроведувале еден хотелиер и еден поранешен туристички работник, што е секако иронично, ама не и апсурдно, ако се земе предвид сличноста на нештата изразена во еднаквоста на речникот: сместување, транспорт, дневно и неделно мени, нарачка на намирници, хигиена, жалби од гостите. За оние кои биле во логорот не може да се зборува како за гости, тоа можеби и не треба да се спомене, а и нивните жалби не биле сфаќани сериозно. Формално гледано, германските окупаторски власти биле домаќин, но набавката на храната се финансирала со средствата добиени од продажбата на еврејските имоти. Логорашите сами плаќале за своето сместување. На општината на град Белград вкупно ѝ биле уплатени 26.900.000 динари за набавената храна, чија калорична вредност придонесувала затворениците со голема брзина да ја губат тежината, што во краен случај им ја олеснувало работата на Геџ и Маер. Истата економичност окупаторските германски власти ја покажале и кога кон средината на октомври 1941 година ја донеле одлуката за стрелање на преостанатите четири илјади еврејски мажи, од тоа одземајќи ја бројката од околу триста мажи, кои биле предвидени за одржување ред меѓу жените, децата и старците во еврејското гето. Гетото кое требало да се наоѓа во „циган-

ската четврт“ во Белград, никогаш не се изградило. Наместо гето, се отворил логорот на Сајмиште. И овде економичноста се покажала на дело: биле искористени павилјоните во кои од 1937 година се одржувале саемски изложби. Така во Турскиот павилјон, навидум сосема соодветно, била сместена бањата, иако тука подоцна се наоѓала и мртвечницата. Не е сосема јасна врската меѓу бањата и мртвечницата, освен ако чинот на смртта, колку и да е грд, не се смета за премин во состојба на поголема чистота. Во малата зграда во близина на влезот, во која некогаш биле просториите на Управата на саемот, се вселила логорската команда. Еврејската управа на логорот престојувала во Централната кула. Повеќето логораши живееле во третиот павилјон, најголемиот од сите, во кој биле урнати преградните сидови. Површината на тој павилјон изнесува околу пет илјади метри, што значи дека секое лице во него, а ги имало околу пет илјади души, располагало со животен простор од еден метар квадратен. Со оглед на големиот степен на смртност меѓу логорашите, дури и пред Геџ и Маер да стигнат во Белград, тој простор некогаш се зголемувал, за што логорашите најчесто не биле свесни, па така и не го користеле зголемиот простор што им припаѓал. Се разбира дека тоа не треба да им се зема за зло на логорашите, зашто тие биле среќни што воопшто можат да се движат. Всушност, затоа и толку многу се израдувале кога пред влезот во логорот се појавиле Геџ, Маер и нивниот камион: ако ништо друго, барем ќе заминат на некое друго место каде што ќе има повеќе храна и каде што ќе можат пристојно да протегнат нозе. Во такви ситуации животот секогаш се мери со мали работи: со должината на креветот, на пример, или со волнени чорапи. Сигурно не било подобро ни во првиот павилјон, каде што биле сместени оние што дошле подоцна, иако не ми е позната неговата површина. Во четвртиот павилјон подоцна била отворена кујна; во прво време храната се носела од Белград со коли. Еврејските мажи, оние кои биле поштедени од стрелање, живееле во петтиот павилјон. Вториот павилјон бил одвоен за Цигани, а потоа во него биле оспособени логорските работилници: бравар-

ска, клучарска, кројачка и столарска. Логорот имал и своја болница и аптека: педесетина кревети во павилјонот „Донација од Никола Спасиќ“. Вистински мал град, нема што. Штета што по нужда се одело на отворено; доколку тоа било подобро решено, логорот Сајмиште можел да стане урнек за нацистички логор. Тоа командантот Андорфер го правело уште понесреќен. Тој бил млад човек, триесетгодишник, исполнет со сила, возбуден што живее во триумфалниот период на германскиот Рајх, и кога веќе околу него се водела војна, а се водела, тогаш тој сакал да биде во неа. Неговите молби не биле услишени, и тој останал таму до крајот на април 1942-та, кога еврејското прашање во Србија било речиси решено, а Геџ и Маер сонувале за враќање. Особено Геџ, или тоа бил Маер, имал живи соништа, така што ноќе често се будел, сиот испотен ако сонувал нешто грдо, а сиот озарен кога во сон ќе влезел во старата родителска куќа, а понекогаш и воопшто не се ни будел, туку само викал и ц’цкал, па Маер, освен ако тоа не бил Геџ, морал да станува да го протресе и да го стисне за рамо. Слични крици се слушале ноќе и во третиот павилјон, иако попрво биле предизвикани од млазовите вода и урина кои се слевале меѓу летвите на горните легла отколку од грди соништа. Јавето било доволно ужасно, немало потреба да се сонува нешто друго, барем не ноќе. Дење соништата биле добредојдени, зашто уверувањето дека сето тоа се случува во сон, некому друг, помагало полесно да се преброди времето од разденување до стемнување. Зборувам небаре времето е река, небаре тоа е Сава која тече во нивна близина, а тие не би можеле ни преку поток да пречекорат. Сава ја преминувале само во камионот кој го возеле Геџ и Маер, или пак завиткани во бели чаршафи, мртви и вкочанети, на носилките кои преку замрзнатата река ги носеле еврејските мажи, оние кои биле поштедени од стрелање, и еврејските жени, оние кои уште не биле умрени. Значи, логорашите не се грижеле само за својата прехрана, туку и за своите мртви. Геџ и Маер би можеле да кажат дека тие дури и се убивале самите себеси, бидејќи сами, без никаква присила, го голтале воздухот полн со отровни испару-

вања, па така, парадоксално, колку повеќе вдишувале, дотолку повеќе си го одземале животот. Звучи апсурдно, знам, а Геџ и Маер веројатно не ни помислиле на такво нешто, но тоа е начин да ја отргнеш одговорноста од себе и да ја наметнеш на грбот на оние кои немале повеќе што да изгубат. Ако станеш дел од механизмот, тогаш врз себе ја преземаш истата одговорност како и секој негов друг дел. Геџ и Маер не знаат ништо за тоа. Нивно е да возат и тие возат, секогаш насмеани, дури и кога ветерот им нанесува прашина врз лицата, и сосема им е сеедно што има во задниот дел од камионот, товар со Евреи или куп шеќерна репка. Кога вратата ќе се отвори, задушените тела испаѓаат надвор, првите трескаат на земја, другите паѓаат врз нив со сè поблаг и поблаг удар, така што последните лешеве само се лизнуваат врз претходните, во потполна тишина. Неподготвени за тоа, опкружени од четворица германски стражари, петмина српски затвореници, или можеби седуммина, се придвижуваат пред лавината од мртви, но испружените и вкочанетите еврејски раце сепак им ги допираат рабовите од цокулите. А каде биле Геџ и Маер тогаш? И што правел Андорфер? Дали го надгледувал истоварот или се оддалечил, нестрпливо се префрлил од едната на другата нога, и можеби грицкал сламка од сува трева? Кога првпат се обидов да го нацртам своето семејно стебло, тоа изгледаше како таа сламка, како голо дрво без листови. Присобрав неколку имиња од сенилниот роднина кој своите последни денови ги минуваше во старечкиот дом на Бежанијска коса. Го придобив со чоколадни бонбони, кои заради повишениот шеќер му беа забранети, и така за момент успеав да ја тргнам коприната на неговиот заборав. Тогаш не знаев дека и Геџ, или Маер, бонбоните ги користел како средство за залажување, иако неговите слатки служеле за навлекување на коприната на заборавот, во што, мора да се признае, има голема разлика. Коприна е коприна, тука нема сомнеж, ама животот не е во именките, животот е во глаголите. Негде прочитав дека првиот ден српските затвореници ја извршиле работата за неполн час, за големо и нескриено задоволство на командантот Андорфер, кој

во беспрекорното функционирање на персоналот и неспорната економичност на работната делотворност видел добар знак: посебната задача, како што ја именувал во телеграмата до Гестапо, е започната, останува само уште да се заврши, дури може да се пресмета кога ќе биде завршена, а после тоа ќе се исполни сонот на Андорфер да биде преместен поблизу до линијата на фронтот и да се вклучи во борбата против лошите комунисти. Меѓутоа, во самиот логор на Андорфер му било малку непријатно, зашто со тек на време се бил зближил со членовите на еврејската Управа и со некои од нив дури играл и карти и пиел кафе. Не знам дали било во прашање вистинско кафе или сурогат, а не успеав да утврдам ни што играле: табла, можеби, или реми, или некоја друга лесна игра со која времето побргу минувало. Мојот роднина на пример, редеше пасијанс. Имаше големи месести уши, свисната долна усна и воденести очи. И покрај најдобрата волја, во нив не ги препознавав своите црти. Кога ја ставив првата чоколадна бонбона на масата, ја испружи раката, ја стисна со прстите, ја принесе до носот, после ја вметна в уста и промрмори: Клара. Тенка нишка чоколадна плуканка му се слеа низ брадата. После втората бонбона рече: Флора. После третата ме праша дали сакам да го избричам. Побарав најпрвин да слушнам уште некое име. Го држев пенкалото, пред мене на масата лежеше листот хартија, бев спремен да пишувам. Матилда, рече роднината, Букица, Естера, Сара, Мара, Ленка, Рашела, Рифка, Злата. Набрзина ги испишував имињата, пенкалото леташе врз хартијата, се надевав дека после ќе можам да ги прочитам. Роднината замолкна. Извадив уште една бонбона, ја условив со набројување на машките имиња. Давид, рече роднината и ги затвори очите, Исак, Даниел, Бата, Јаков, Мориц, Леон, Самуило, Рубен, Рафаел, Хаим, Соломон, Илија, Јосиф, Марко, Моша, Аврам. После го избричав. И Гец и Маер секогаш биле свежо избричени, особено оној што влегувал во логорот и ги земал децата в раце, зашто знаел дека децата се плашат од брада, освен во случај кога е долга и бела како на Дедо Мраз. Не верувам дека девојчињата и момчињата кои му приоѓале воопшто знаеле

кој е Дедо Мраз, а уверен сум дека не би им пречела ни остра брада на лицето на човекот кој како ангел влегувал и излегувал од нивниот живот, зад себе оставајќи подароци. Мајките не ги спречувале. Всушност Геџ и Маер и за нив претставувале нешто како ангели, со оглед на тоа што со нивното доаѓање започнало долго очекуваното заминување. А кој друг освен ангел би можел да ги однесе од ова место, кој друг би можел да го чуе нивниот крик? Доаѓав уште три-четири пати во собата на роднината, секогаш со кесичка чоколадни бонбони во џебот, и успеав да извлечам уште неколку дополнителни имиња и презимиња, да ги утврдам линиите на брачните врски и степените на сродство, да го одредам, барем приближно, бројот на машките и женските потомци. Тогаш, додека од неговото лице ги бришев парченцата чоколадо и меурчињата од плуканка, одлучив да престанам со таа маскарада, зашто ако продолжам, си помислив, ќе го забрзам неговиот крај, а тоа ќе ме изедначи со Геџ, или Маер, без оглед на тоа што тогаш не знаев за него, за нив. Моето семејно стебло веќе изгледаше поинаку, се пополни со листови, се разграни и зацврсна. Според сликата што ја проектираше, требаше да имам шеесет и седум поблиски и подалечни роднини, а како што подоцна констатирав, имав само шест, заедно со роднината во домот на Бежанијска коса, всушност: само пет, бидејќи роднината наскоро умре, во пижамы, во кревет, во сон. Секоја смрт треба да биде во сон, лесна и безболна, онака како што Господ ја замислил, изговарав во себе додека рабинот не запеа над неговиот гроб. Се надевам дека и мојата смрт ќе биде таква. Почнав да трагам, да минувам низ прашливите архиви и да ги посетувам музеите, влечкав нови книги од библиотеките, зјапав во групните фотографии, ги споредував различните извештаи, ги споредував списоците. Нуркав во туѓи животи небаре се мојот, што всушност и беа, само што мојот живот не го знаеше тоа. Бев кочан од пченка, на кој беа останати само неколку расклатени зрна. Отпосле дознав дека едното од нив ја претставуваше стрина ми во Аргентина, другото го означуваше братучед ми од тетка, кој живееше во Израел, третото беше некоја

далечна роднина во Америка, четвртото и петтото и понатаму сто-еја заедно на работ од кочанот, на местото на најмладиот брат на дедо ми и уште помладата сестра, сега старец и старица, кои живејеја во Австралија. Јас никогаш не се оженив. Со други зборови, кога сите ние ќе испоумреме, кога нашите зрна ќе паднат во ван-глата на времето, од семејството на моите родители нема да оста-не ништо. Отпрвин ова сознание во мене предизвика вистинска побуна; потоа се смилив. Човек ништо не добива од лутењето, само отров кој му струи низ вените и му го замаглува разумот, а сепак ништо нема да го смени фактот дека сум потсушено јаболко на врвот од сувата гранка на овенатото дрво. Смртта не се лечи. Можам да се обложам дека Геџ и Маер никогаш не помислиле нешто слично. На нивни години, а спремен сум да поверувам дека биле помлади од командантот Андорфер, не се мисли премногу на смртта, барем не на својата, дури ни во војна. Сите заби им биле на број, косата, иако кратко острижена, и понатаму им била густа, кожата затегната, мускулите цврсти, срцето здраво. Кој то-гаш би мислел на смрт, особено кога седиш зад воланот на моќниот „Заурер“? А моќен е, нема што, бидејќи својата сила и делотворност не ги мери со тони и километри, туку со човечки души. Од Сајмиште до подножјето на Авала без шега проголтава осумдесетина души, понекогаш и цела стотка, а притоа воопшто не се уморува, ни трага од прегреаност или исцрпеност. Па дури ни во оние денови, кога двапати одел по истата рута, при што бројката на превезени души опасно ја приближувал до збирот од двесте, на него ништо не се забележувало. Само оној камион е добар, велеле Геџ и Маер, што е приврзан како коњ, издржлив како магаре и своеглав како мазга. Нема зборови кои подобро би го опишале тоа техничко чудо, кои со толкава прецизност би ги изразиле неговите внатрешни и надворешни одлики. Иако тоа не е никаде забележано, сигурно логорашите го доживувале поина-ку: како кочија или волшебен килим кој треба да ги понесе, да ги подигне високо над земјата, а потоа нежно да се спушти и да ги врати во стварноста. Не ни знаеле колку се близу до вистината.